

La terra de paraire de Viladrau

FRANCESC ROMA, FERRAN CARDONA, JORDI VILALLONGA

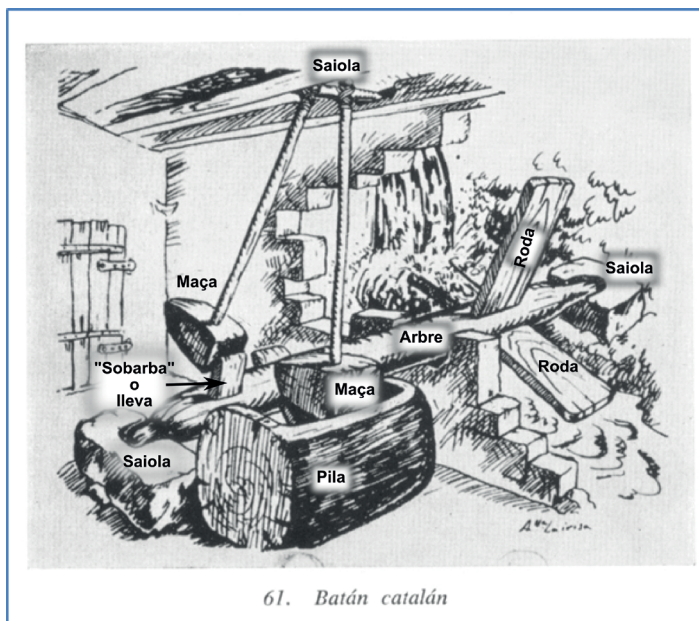
En la literatura dedicada a l'estudi dels molins i en alguns documents elaborats per historiadors i historiadores no és estrany que es parli dels molins drapers. Tot i això, el seu funcionament ens és força desconegut. L'objectiu d'aquest escrit és precisament aportar informació sobre aquest tipus de molí i analitzar i descriure una mina d'on s'obtenia una de les seves matèries primeres, la terra de paraire.

ELS BATANS

A l'època clàssica, les peces de llana pràcticament acabades s'enfortien posant-les en aigua, on eren batanades durant hores colpejant-les amb els peus calçats amb uns esclops especials. S'hi acostumava a afegir potassi i orina que ajudaven a desengreixar aquests productes. Des del segle XII, però, es varen començar a construir uns molins drapers, també dits batans o enfortidors, que es movien gràcies a la força de l'aigua (Donat & Solà, 2003, p. 41; Rius i Jové, 1994, p. 84) i que varen estar en funcionament fins al segle XIX, quan varen ser substituïts progressivament pels batans rotatoris. En algun moment que no podem precisar, l'aigua es va començar a barrejar amb un tipus d'argila que, per la seva funció, era coneguda com a *terra de paraire*. Tinguem en compte que el paraire era la persona que es dedicava a elaborar la llana, des del rentat fins al perxat i el comerç final.

La Il·lustració 1 mostra com era un d'aquests batans, tot i que sabem que n'existien diverses variacions. Normalment eren màquines fetes amb fusta i algunes peces de metall que consistien en dues maces que colpejaven alternativament els draps que eren col·locats en una pila feta de fusta o

Il·lustració 1 –
Esquema d'un batà,
a partir del model
proposat per (Rius
Caba, 1973).

61. Batán catalán

d'obra (a vegades revestida amb una *galtera* de ferro). Aquestes maces podien funcionar de manera perpendicular a la pila (o sigui, que penjaven del sostre) o pràcticament en paral·lel al sòl (Trilles i Villamón & Ochando i Jurado, 2014, p. 25).

Tècnicament, el batà aprofitava la força de l'aigua per fer girar una roda de pales de la mateixa manera que passava amb els martinets de les fargues o amb els molins paperers. D'aquesta manera s'aconseguia un moviment d'anada i tornada que es manifestava en un martelleig constant i repetitiu. Per facilitar el procés, els teixits eren posats dins d'una pica amb aigua calenta o algun altre líquid.

Actualment no en coneixem cap a Catalunya, però disposem de l'esquema que en va fer Jorge Rius Caba (1973) (Il·lustració 1). Amb aquesta ajuda, les referències historiogràfiques que en tenim i alguns casos conservats fora del nostre país, el més proper al Pirineu Aragonès, ens podem fer una idea de la seva forma i funcionament.

Gràcies a aquestes fonts, hem pogut conèixer el nom d'alguns dels elements que formaven aquestes màquines, que hem col·locat sobre la il·lustració feta per Rius Caba. De la seva part, la documentació històrica ens parla d'aqüeductes o recs, torns i rodes (Palmada, 2014, p. 95). També sabem que es collaven al terra mitjançant sots i que algunes de les peces que apareixen en aquesta mena de maquinària eren fetes de ferro.

EL PROCÉS DE BATANAT O ENFORTIT

Tot i l'existència de molins drapers, sabem que els bataners de peus encara existien a la Catalunya del segle XVII, com es recull en el *Llibre dels quatre senyals del General de Catalunya* (1634), i com es troba en documents de les parròquies de Centelles o de Balenyà, quan a finals de segle XVII parlen de persones la professió de les quals era “fullo” (rentador, bataner).¹

Creiem que val la pena reproduir un apartat del ja esmentat llibre dels quatre senyals, perquè en ell apareix una primera referència a la terra de paraire:

“(…) que tot perayre, è altra qualsevol persona, qui haje à fer, è esbroar draps, ò scapolons en adobador de peu, que lo dit adobador sia tengut de fer lo dit esbroar, o starrar ab bona terra seca, è ben assolejada, è que lo dit adobador noy gos metre aygua calda en alguna manera, ans haje esbroar los dits draps ab aygua freda”.

A la vista d'aquest text, no hi ha cap dubte de la pràctica de l'adobat de peces de roba amb els peus, ajudat d'una barreja d'aigua i terra. Després, el text que comentem diu:

“E que si ay tals draps, ò scapolons se sbroaran en la vila de Perpinya, se hi haje à metre terra de forques, ò semblant en bonesa, car les altres ciutats, viles è locs de Cathalunya ja son provehides de bones terres necessaries à les coses damunt dites, sots ban de sinquanta sous.”

De manera que sembla que la majoria de viles i ciutats catalanes d'aquell moment (1634) feien servir terra de paraire en l'adobat dels draps. En aquest sentit, l'any 1669, els paraïres de Centelles signaven una concòrdia amb un moliner de l'Abella (Sant Martí de Centelles) que estava acabant de construir un batà, i una de les condicions establí:

“Item que tindra terra de Viladrau, o de Caldes de Malavella pera netejar dits draps y no terra de la parroquia de Centelles”.²

Segurament hem de pensar que existia una explotació d'aquesta mena de terra a Centelles, però no devia ser de massa bona qualitat. En canvi, se l'obligava a batanar amb terra de Viladrau o de Caldes de Malavella, llocs que devien comptar amb explotacions d'aquest producte.

D'altra banda, per la resposta al qüestionari que Francisco de Zamora va enviar a la vila de Moià, contestat per Francesc Villarrubia, amo del Masot, sabem que existia una mina de *tierra de pelaires* que estaria situada al sud-

1 Àpoca de Francesc Estrada, fullo de Centelles, ABEV, Balenyà, R/4, fol. 1. Censal d'Andreu Busquets i Fontorell, fullo de Centelles, ABEV, Balenyà, R/4, fol. 30.

2 ABEV, Centelles, R01/94, fol. 64.

oest del terme. D'ella se n'extreia una greda de color blanquinós que es feia servir per als batans i per treure l'oli i les taques a les peces de llana.³

Així doncs, aquesta *terra de paraire* (*tierra de batán* en castellà) s'extreia del subsòl, en explotacions a cel obert o fins i tot mitjançant galeries, tal com ens demostra el cas que pretenem estudiar, que parla d'una explotació de terra de paraire en terme de Viladrau.

Segons l'Enciclopèdia Catalana, la terra de paraire seria una substància argilosa de color bru clar, groguenc, verd clar o blanquinós, substància que al segle XVIII es descrivia com "(...) *una marga la mas fina, la mas suave, y la mas blanda, y se deshace en cortísimo tiempo en la agua*" (Valcàrcel et al., 1765, p. 203). Per entendre la seva funció, aquesta darrera obra sempre en parlava com de "*tierra de batán, o de quitar manchas*".

El millor material per ser utilitzat en l'ofici de paraire és la roca anomenada argilita (pertanyent al grup de les lutites), una roca sedimentaria d'origen clàstic, constituïda per fragments detrítics de mida inferior a 1/256 mm i formada a partir de l'argila, que adquireix plasticitat en barrejar-se amb aigua. Aquest material posseeix en la seva estructura interna una fina barreja de silicats d'alúmina i altres metalls que són components minerals del grup de l'esmeclita (del grec *smektikos*, netejar) (Odom, Fowden, Barrer, & Tinker, 1984; «Smectite Group», 2018).

L'argilita té una gran capacitat d'hidratació quan es posa en l'aigua, cosa que provoca un augment important del seu volum, capacitat de canvi catiònic i importants propietats col·loïdals, perquè en alguns casos pot interactuar amb líquids orgànics, raó per la qual a vegades s'ha utilitzat com a producte terapèutic.⁴ En aquest darrer sentit, el diccionari Alcover-Moll recull erròniament una accepció de la terra de paraire en el diccionari Labèrnia: "mena de terra groga que empren les mares per a curar el foc de les criatures". Diem erròniament perquè per a Labèrnia la terra de paraire era una "marga fina y suau que absorbeix lo oli de las tacas".

Evidentment, segles enrere, els paraïres no tenien coneixements tan refinats o científics ni mitjans d'anàlisi de les terres, però s'adonaven de quines eren les que millor funcionaven per a la seva indústria de la llana. Possiblement, aquest coneixement deriva de les propietats abans esmentades.

3 Villarrubia, Francisco : "Último documento sobre Moyá hallado y transcrito por el P. Picanyol". *Modilianum*, any X (octubre de 1969). P. 287.

4 "Quand elle est mélangée dans le vinaigre, elle dissipe les boutons ou les pustules, les élevures, &c. elle guérit les brûlures & arrête les inflammations" (Valmont-Bomare, 1791, p. T1-V9, 759-760).

En aquest sentit, tot i que posteriorment la terra de paraire seria substituïda per diverses varietats de sabons i lleixius, al segle XVII era força habitual trobar-ne referències documentals que ens testimonien el seu ús, com passa amb el molí de Malianta (Sant Feliu de Torelló), l'any 1650,⁵ o en l'inventari dels béns de la dona d'un paraire de Rupit.⁶ En el mateix sentit, en l'arrendament del molí del gremi de paraires i teixidors de llana de Borredà (1781) es donava llibertat als mestres "(...) de poder posarse la terra per amolinar dita roba (...)".⁷

José A. Valcàrcel, a la segona meitat del segle XVIII, explicava que per explotar-la "(...) es el lance de imitar à los minadores, que siguen por medio de las peñas la vena, que al principio solo es como un hilo, hasta que llegan al sitio, donde se ensancha, y forma una veta considerable" (Valcàrcel et al., 1765, p. 205). El que Valcàrcel estava dient era que la terra de paraire s'extreia del subsòl tal com ho feien els minarier amb altres minerals. En paral·lel, un autor francès explicava que els anglesos, a Surrey, l'explotaven excavant pous "(...) dont les côtés sont soutenus comme ceux des mines de charbon" (Valmont-Bomare, 1791, p. 759-760).

Un cop extreta del subsòl, la terra de paraire s'havia de deixar assecar, perquè, com diu un llibre francès del segle XVIII, "(...) la terre humide ne se dissout que tres difficilement dans l'eau", raó per la qual s'aconsellava guardar-la sota un espai cobert (Bertrand, 1777, p. 104).

LA TERRA DE PARAIRE DE VILADRAU

Tenim la sort que a l'Arxiu Biblioteca Episcopal de Vic es guarda el fons documental de la major part dels notaris de la comarca d'Osona, i entre aquests documents apareixen diversos contractes que fan referència a la terra de paraire que era explotada a Viladrau. Així, el 30 de juliol de 1572, el moliner Joan Vidal, amo d'un molí que hi havia a la riera d'Osormort, a la parròquia de Sant Sadurní, i el seu fill, venien per 4 anys a Benet Ullastre, moliner de Sant Pere de Roda, dos molins fariners i dos de drapers "(...) y ab empriu de terra de moli lo qual tenim en las heretats den Strany de Viladrau".⁸

En un sentit semblant, el 13 de febrer de 1620, Joan Noguera, del mas Noguera de Viladrau, arrendava per quatre anys al mercader Onofre Fontanelles, de Vic, i a Joan Saleta i Santmartí, també mercader de Sant Hilari Sacalm, el dret de treure terra de paraire de l'heretat del mas Noguera, del lloc menys

5 ABEV, notaria de Torelló, 195, fol. 110v.

6 ABEV, notaria de Rupit, núm. 1114, fol. 82v.

7 ABEV, Borredà, AP1/1, sp.

8 ABEV, Vilatorta, R/46, fol. LVI.

danyós per a ell “(...) *ad oppus vestros molendinos de pannis et non aliis*”. En aquest cas es va pactar que els arrendadors podrien endur-se tota la terra que els fes falta per als seus molins drapers i que no en poguessin vendre a ningú, “(...) la qual terra tingau de traure del lloc ahont se acostuma de traure y del lloc a mi y a ma heretat manco danyós a us y costum dels treballadors qui la acostumen de traure”.⁹ Com deixa veure aquest document, l'explotació de la terra de paraire de Viladrau era ja un fet habitual.

La tercera referència és del 5 d'octubre de 1631, quan Pere Joan Noguera i el seu fill Segimon arrendaven per quatre anys al moliner de Manlleu Joan Miarons la facultat d'extreure terra de paraire del seu mas de Viladrau. Per aquesta concessió, en Miarons podia extreure tota la terra que li calgués per al seu molí i no per cap altre ni per vendre-la. La segona condició resulta per a nosaltres molt interessant, perquè ens permet parlar de la dimensió del negoci:

“Item que en lo darrer any y lo dia que lo present arrendament aura acabat vos dit Miarons no pugau tenir mes de quatre cents quintars de dita terra de parayre en vostre molí ni en altro lloch y sintrindreu mes dels dits quatre cents quintars que tota la terra de parayre que y sera de mes que lan tingam de partir entre nosaltres a mitges (...)”.¹⁰

Si tenim en compte que un quintar són 41,5 kg, s'estaria parlant de més de setze tones i mitja de terra de paraire retinguda només en un sol molí, fet que ens podria donar una idea de la magnitud de l'explotació.

Així mateix, el 13 de març de 1652, Joan Masnou, pagès del Masnou de Viladrau, arrendava per quatre anys les herbes, els aglans i la “terra de parayres” a Joan Masvidal, també de Viladrau, un tros de terra que es deia els bacs de l'Estrany i que arribava fins a l'esquei de Plana Vidala, baixant sot avall fins a la partió d'en Noguera.¹¹

Finalment, un altre document del 27 de maig de 1667 ens informa que Joan Masnou, amo del Masnou de Viladrau, va vendre a Onofre Dachs i Verfull, del mas Verfull de la mateixa parròquia, la facultat d'agafar, extreure i vendre terra de parandum pannos lana vulgo dicto terra de Parayre del mas Comas de Viladrau, proper al mas Masnou, en el lloc dit bosc d'en Prat i l'artiga d'en Gat. Com veurem, la delimitació de l'espai que en Dachs podia explotar començava i acabava al turó de Mirambell.

En aquesta venda, es va pactar que el comprador podria tallar tota mena de bosc menut i gros per poder-hi fer dues barraques per posar i conduir la terra de paraire “(...) be y degudament conforme se acostuma es assaber

9 ABEV, ACF, 2115, sp.

10 ABEV, ACF, 2126, sp.

11 ABEV, ACF, 2438, fol. 46.

una barra de fusta [pots] y altra de ginesta [barras] o altre bosch manut quey sia bo". Tot i que el document no és més específic, pel text que acabem de transcriure es podria pensar que es tractava d'estructures semblants a les barraques que tradicionalment feien els carboners pel massís del Montseny i que, segurament, es farien servir per posar la terra de paraire a assecar.

Aquest contracte també especificava que en Dachs podria agafar fusta i branques de roure, alzina o altres arbres que fossin bons per fer "(...) Pitjas per apuntalar los forats y sots ques fan per trauer dita terra de Parayre".¹² Aquesta darrera condició és molt interessant, donat que ens confirma que l'explotació d'aquest producte es feia excavant galeries sota terra.

El document que comentem inclou els límits espacials que delimitaven l'objecte del contracte, una mena de rodalia que el notari va inscriure amb els següents termes:

"(...) dendl turó de Mirambell sot havall dret a la font de mas Bou y torrent havall fins ques dret del serrat o serra dita de las Vinyasses y de aquí al collet de las Comas y dret al del dit turó de Mirambell (...)." ¹³

Amb aquestes indicacions es va localitzar la mina en qüestió, que de fet presenta dues o tres galeries. Per les mides de l'explotació, no sembla que el negoci hagués estat massa rendible, tot i que no es descarta que algun dia aparegués alguna nova mina o que el pla de la Terrera hagués estat una gran explotació a cel obert, com sembla suggerir el topònim.¹⁴

Per aquesta raó, en la primera prospecció sobre el terreny es va decidir visitar el pla de la Terrera, a tocar de la casa de l'Estrany,¹⁵ atrets sobretot pel topònim. Aquí no es va poder localitzar res, donat que el lloc és actualment cobert per una plantació de pins rojos i molta vegetació. De tornada, es va descobrir el topònim camps de Masbou, indicat en el mapa del Montseny editat per Editorial Alpina i Geo Estel (2010-2011), mig quilòmetre a l'oest del turó de Mirambell. Aquell mateix dia es varen localitzar les dues primeres mines, situades a tocar del coll de la Baralla, segons l'ICC, o de la Burra, segons l'Editorial Alpina. En visites posteriors s'han anat localitzant la resta.

12 ABEV, Viladrau, R/24, fol. 206v. Una pitja és un puntal que serveix per sostenir o evitar que alguna cosa caigui (DIEC).

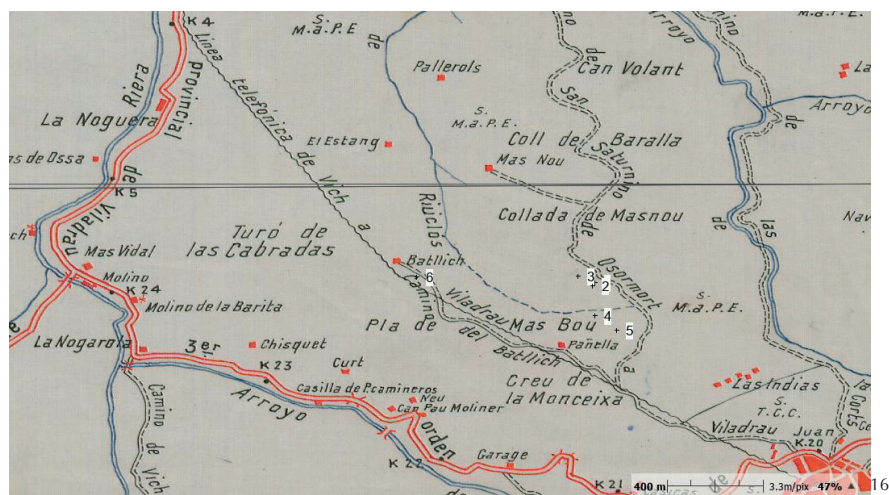
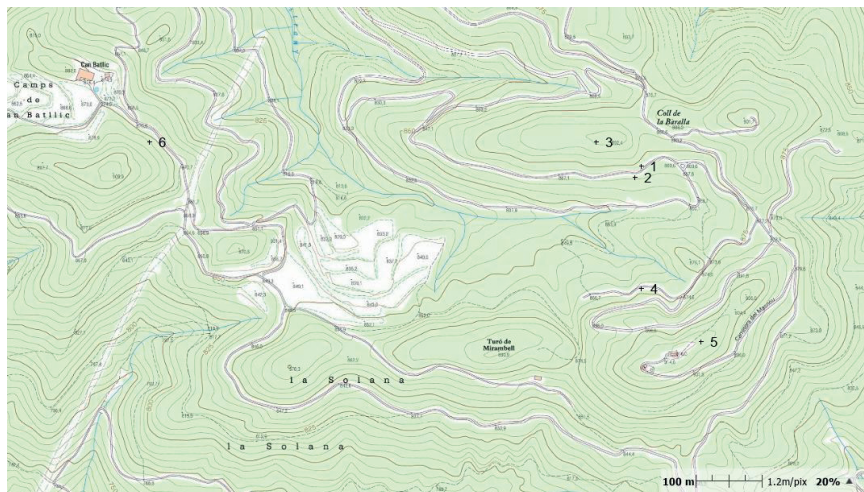
13 ABEV, Viladrau, R/24, fol. 207.

14 En aquest sentit, val la pena remarcar que el dia 5 de febrer de 1563, Joan Estrany deixava a parceria a Joan Sala un ginestar que pujava pel serrat de la Terrera fins a la plana Vidola (o Vidala). ABEV, Viladrau, R/15, sp.

15 Aquest topònim apareix en el mapa del Parc Natural del Montseny editat pel mateix Parc i la Diputació de Barcelona, revisió de l'any 2001.

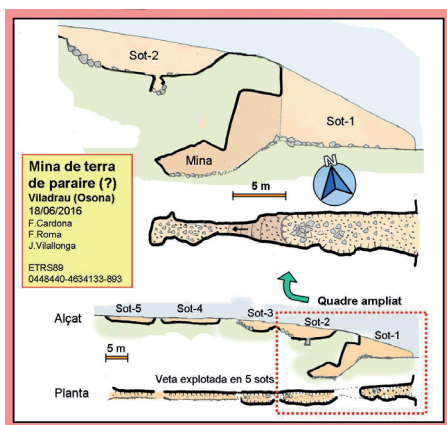
INVENTARI DE CAVITATS

A continuació es fa una descripció i es dona la topografia de les cavitats que s'han localitzat en el terreny prospeccionat. Tres d'elles corresponen a mines de terra de paraire, sense massa marge d'error. Dos altres casos semblen explotacions lligades a l'extracció de barita (recordem que existien unes mines d'aquest mineral al nord de la zona estudiada, a la Serra Morena). Hi incloem, també, una mina d'aigua a tocar de mas Batllic, que presenta una morfologia semblant a una de les mines de terra de paraire localitzades.

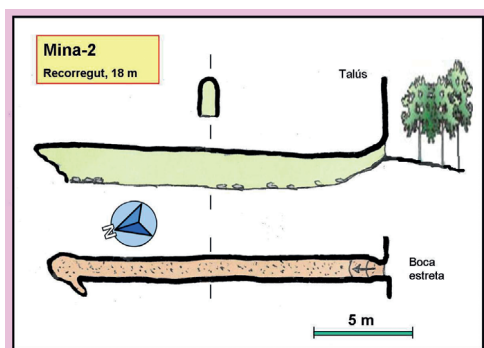

16 Mapa planimètric de Viladrau, Instituto Geográfico y Estadístico (Espanya), 1914. Col·lecció digital: Catalunya: minutes municipals 1:25 000 (1914-1936), <http://cartotecadigital.icc.cat>

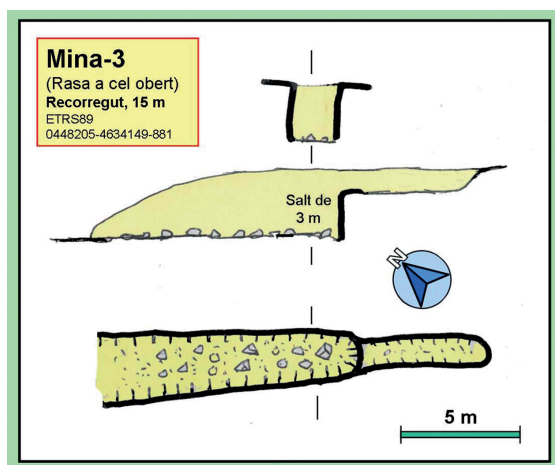
1. Enmig del bosc, al sud del coll de la Baralla (31T x=448452 y=4634113). Gran cavitat, en part ensorrada, d'una vintena de metres de recorregut pràcticament rectilini. La part sud de la mina era soterrània mentre la que es troba més al nord sembla que només va ser una cala per anar a trobar la veta que es volia explotar. Al final de la zona subterrània apareix una argila compacta, pràcticament en forma de roca.

2. Una cinquantena de metres al sud de la cavitat número 1 (31T x=448443 y=4634095). Amb uns primers metres de desenvolupament a cel obert, un petit forat (fruit d'un ensorrament) permet entrar a una cavitat rectilínia de 17 m de recorregut. S'observen perfectament les marques dels pics tallades a les parets rectes i al sostre de mitja volta. A la banda dreta hi ha petites fornícules per deixar llums. Al final del recorregut, la galeria es torna més irregular i apareix una veta de terra de paraire de color ocre de gra molt petit i sense estar compactada. Sembla que aquesta galeria seguia la mateixa direcció que una cala que hi ha just a sobre del seu final, que no sembla haver donat lloc a cap galeria. El conjunt sembla orientat a anar a trobar la mina descrita en el número 1.

3. A uns 260 m a l'oest del coll de la Baralla (31T x=448213 y=4634148), a la banda nord de la carena es troba l'inici d'una trinxera, que després continua com una cala superficial. No es pot assegurar que tinguéssim recorregut subterrani. S'hi evidencien mostres de barita.

4. A 340 m al nord de l'antena de comunicacions que hi ha al cim de Mirambell (31T x=448452 y=4633929) es troba una mina de grans dimensions i de curt recorregut (entre la part subterrània i la descoberta). Al sostre, just a l'inici del recorregut soterrat, apareix una veta de barita, que creiem que va ser el material que es va explotar en aquesta mina.
5. Petita cala a 50 m a l'est de la torre de telecomunicacions de Mirambell (31T x=448542 y=4633849). Segurament per provar de trobar una veta de barita.
6. Mina de can Batllic, situada uns 120 m al sud-est i just abans d'arribar a la masia (31T x=447712 y=4634149). Antiga mina d'aigua, de morfologia igual que la que presenta la cavitat número 3. Just a sota, a l'altra costat de la pista, hi ha una font actualment seca (font de can Batllic).

CONCLUSIONS

La terra de paraire va ser un dels elements necessaris per a l'acabat de les peces de llana. Aquest producte s'extreia del subsòl, en galeries subterrànies o en explotacions a cel obert. Una d'aquestes mines es trobava en terme de Viladrau, i sembla que va estar en funcionament durant el segle XVI i XVII. Actualment encara es poden observar els seus efectes sobre el paisatge de la zona.

BIBLIOGRAFIA

- BERTRAND, J. E. (1777). *Descriptions des arts et métiers*. Neuchatel: Dans l'Imprimerie de la Société Typographique.
- DONAT, L., & SOLÀ, X. (2003). *Els molins*. Girona: Diputació de Girona i Caixa de Girona.
- Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya. (1634). *Libre dels quatre senyals del General de Cathalunya: contenint diuersos capitols de cort, ordinations, declarations, priuilegis y cartas reals fahents per lo dit General: manat estampar essent deputats del dit General ... Don Garci Gil Manrique ...* Barcelona: de manament de ses senyorias, en casa de Hieronym Margarit.
- ODOM, I. E., FOWDEN, L., BARRER, R. M., & TINKER, P. B. (1984). Smectite clay minerals: properties and uses. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series A, Mathematical and Physical Sciences*, 311(1517), 391-409. <http://doi.org/10.1098/rsta.1984.0036>
- PALMADA, G. (2014). Molins, tints i fargues dels recs de Banyoles (segles XIV-XVIII). En *Aigua i ciutat: els recs de Banyoles, història i futur* (p. 85-115). [Banyoles]: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.
- RIUS CABA, J. (1973). *Historia de la maquinaria y de las fibras téxtiles*. Barcelona: Bosch-Casa Editorial.
- RIUS I JOVÉ, J. (1994). Els molins hidràulics: una innovació tecnològica com a eina de treball i de dominació feudal. *Quaderns de Vilaniu*, (26), 77-88. Recuperat de <http://www.raco.cat/index.php/QuadernsVilaniu/article/view/107866>
- Smectite Group. (2018). Recuperat de <https://www.mindat.org/min-11119.html>
- TRILLES I VILLAMÓN, M., & OCHANDO I JURADO, R. A. (2014). *Batans de la provincia de Castelló*. Vinaròs: Editorial Antinea.
- VALCÀRCEL, J. A., ESTEVE I DOLÇ, J., LUCAS, J. T., BURGUETE, F., ESTEVE I CERVERA, J., CORRADI, À., ... BAYLO, A. (1765). *Agricultura general, y gobierno de la casa de campo*. Valencia: por Joseph Estevan Dolz ...
- VALMONT-BOMARE, M. (1791). *Dictionnaire raisonné universel d'histoire naturelle*. Lyon: chez Bruyset freres. Recuperat de <https://play.google.com/books/reader?id=dpxc2bF3-WEC&hl=ca&pg=GBS.PA522>

